ҚАЙТА ИШЛАШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ОЛХЎРИ НАВЛАРИНИНГ ФЕНОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ПИШИБ ЕТИЛИШ ДИНАМИКАСИ

Джалилов Нодир Латипжанович
Академик М.Мирзаев номидаги боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти кичик илмий ходими
orcid.0009-0000-4101-8926
ndjalilov7@gmail.com
+99890 900-97-27

Аннотация: Ушбу илмий мақолада дастлабки ва саноатда қайта ишлашга мўлжалланган олхўри навларининг фенологик ривожланиш хусусиятлари ҳамда меваларнинг пишиб етилиш динамикаси атрофлича тадқиқ этилган. Тадқиқот манбаи сифатида «Исполинская» (назорат), «Блек Даймонд», «Киргизская превосходная», «Монфор», «Чернослив самаркандский» ва «Ютуқ» навлари танлаб олинди. Вегетация даврининг бошланиши, куртаклар бўртиши, гуллаш ва меваларнинг пишиб етилиш фазалари ҳамда хазонрезгилик муддатларининг тупроқ-иқлим шароитига боғлиқлиги баҳоланди. Тадқиқот натижалари асосида саноат усулида қайта ишлаш, хусусан, қоқи ва сукат тайёрлаш учун энг мақбул фенологик ҳамда технологик кўрсаткичларга эга бўлган навлар аниқланди ва уларни етиштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: олхўри, қайта ишлаш, фенология, пишиб етилиш динамикаси, ҳосилдорлик, Блек Даймонд, Чернослив самаркандский, Исполинская, куртак бўртиши, гуллаш, ғарқ пишиш, хазонрезгилик, биокимёвий таркиб, сукат, қоқи.

КИРИШ

Олхўри мевачилик соҳасида ўзининг юқори озуқавий, парҳезбоп ва технологик хусусиятлари билан муҳим ўрин тутади. Мамлакатимизда мева-сабзавотчиликни ривожлантириш, аҳолини янги узилган мевалар билан таъминлаш ҳамда қайта ишлаш саноатини сифатли хомашё билан таъминлаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Олхўри меваси таркибида кўп миқдорда қанд, органик кислоталар, витаминлар ва минерал моддалар мавжудлиги сабабли ундан турли хил қайта ишланган маҳсулотлар — қоқи, сукат, шарбат ва консервалар тайёрлаш кенг йўлга қўйилган.

Қайта ишлаш саноатининг самарадорлиги бевосита хомашё сифатига ва унинг мунтазам етказиб берилишига боғлиқдир. Турли муддатларда пишадиган олхўри навларини тўғри танлаш қайта ишлаш корхоналарининг мавсумий иш юкламасини мутаносиблаштириш имконини беради. Бунинг учун ҳар бир навнинг маҳаллий тупроқ-иқлим шароитига мослашувчанлиги, фенологик фазаларининг ўтиш муддатлари ва меваларнинг пишиб етилиш динамикасини атрофлича ўрганиш ва баҳолаш талаб этилади.

Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади — қайта ишлашга мўлжалланган олхўри навларининг куртак бўртиши, гуллаш, мева пишиши ва хазонрезгилик каби фенологик хусусиятларини, вегетация даврининг давомийлигини ҳамда ҳосилдорлик ва мева сифати кўрсаткичларини қиёсий ўрганишдан иборат. Олинган натижалар интенсив олхўри боғларини барпо этишда қайта ишлаш йўналиши бўйича энг истиқболли навларни танлашга хизмат қилади.

© 2026 Worldly Knowledge.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

МАТЕРИАЛ ВА МЕТОДЛАР

Тадқиқотлар академик М.Мирзаев номидаги Боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институтининг тажриба майдонида олиб борилди. Тадқиқот объекти сифатида олхўрининг «Исполинская» (назорат нави сифатида), «Блек Даймонд», «Киргизская превосходная», «Монфор», «Чернослив самаркандский» ва «Ютуқ» навлари хизмат қилди. Дала тажрибалари 4 қайтариқда, ҳар бир қайтариқда 5 тадан дарахтда ўтказилди. Агротехник тадбирлар ҳудуд учун қабул қилинган умумий тизим бўйича амалга оширилди.

Фенологик кузатувлар Дозиметрия ва фенология умумий методикаси (Б.Л. Дорохов ва б.) ҳамда Давлат нав синаш методикаси бўйича олиб борилди. Кузатувларда куртак бўртиши, гуллашнинг бошланиши, қийғос гуллаш, гуллашнинг тугаши, меваларнинг пишиб етилиши, ғарқ пишиши, пишишнинг тугаши, хазонрезгиликнинг бошланиши, ёппасига хазонрезгилик ва тугаши муддатлари қайд этиб борилди. Меваларнинг биокимёвий таркиби ва технологик кўрсаткичлари стандарт лаборатория усуллари ёрдамида аниқланиб, маълумотлар Microsoft Excel дастурида статистик ишлов берилди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Фенологик кузатув натижалари шуни кўрсатдики, баҳорги вегетациянинг бошланиши ва куртакларнинг бўртиши ҳаво ҳароратининг барқарор 10°C дан юқорилаши билан бевосита боғлиқ. Тадқиқ этилган навлар орасида «Блек Даймонд» ва «Ютуқ» навларида куртаклар бўртиши бошқа навларга нисбатан эртароқ (28-30 март) кузатилди. Назорат нави «Исполинская» ва «Киргизская превосходная» навларида куртаклар бўртиши 1-2 апрель кунларига тўғри келган бўлса, «Монфор» ва «Чернослив самаркандский» навларида бу фаза энг кеч (3-4 апрель) қайд этилди.

Гуллаш фазасининг ўтиш динамикаси навларнинг эртачилик ва кеччилик хусусиятларини белгилайди. Гуллашнинг бошланиши «Блек Даймонд» навида 8 апрелда қайд этилиб, қийғос гуллаш 12 апрелга ва гуллашнинг тугаши 17 апрелга тўғри келди. «Чернослив самаркандский» навида гуллашнинг бошланиши 12 апрелда, қийғос гуллаш 16 апрелда ва гуллашнинг тугаши 22 апрелда кузатилди. Назорат нави «Исполинская»да эса гуллаш босқичлари 10–19 апрель оралиғида кечди. Ҳаво ҳарорати ва нисбий намлик кўрсаткичлари гуллаш давомийлигига ва чангланиш самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатди.

Меваларнинг пишиб етилиш динамикаси қайта ишлаш корхоналарига хомашё етказиб бериш календарь режасини тузишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Меваларнинг дастлабки пишиши «Блек Даймонд» навида энг эрта (22 июль) бошланиб, ғарқ пишиши 28 июль ва пишишнинг тугаши 5 августда қайд этилди. «Ютуқ» ва «Исполинская» навларида пишиш босқичлари август ойи давомида кечди. «Чернослив самаркандский» нави эса кечпишар бўлиб, меваларнинг пишиши 22 августда бошланди, ғарқ пишиш 28 августга ва пишишнинг тугаши 8 сентябрга тўғри келди. Бу ҳолат хомашё конвейерини ташкил этиш имконини беради.

1-жадвал.

Олхўри навларининг фенологик фазалари ўтиш муддатлари

Навлар номи	Куртак бўртиши	Гуллаш бошланиши	Қийғос гуллаш	Гуллаш тугаши	Мева пишиши	Ғарқ пишиш	Пишиш тугаши	Хазонрезги бошланиши	Ёппасига хазонрезги	Хазонрезги тугаши
Исполинска	0	1	1	1	1	1	2	1	2	0

 © 2026 Worldly Knowledge.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

я (наз.)	1.04	0.04	4.04	9.04	0.08	6.08	4.08	5.10	8.10	8.11
Блек Даймонд	28.03	08.04	12.04	17.04	22.07	28.07	05.08	18.10	30.10	10.11
Киргизская превосх.	02.04	11.04	15.04	20.04	05.08	12.08	20.08	12.10	25.10	05.11
Монфор	03.04	12.04	16.04	21.04	15.08	22.08	30.08	14.10	26.10	06.11
Чернослив самарк.	04.04	12.04	16.04	22.04	22.08	28.08	08.09	20.10	02.11	14.11
Ютуқ	30.03	09.04	13.04	18.04	01.08	08.08	06.08	16.10	29.10	09.11

Вегетация даврининг якунловчи босқичи бўлган хазонрезгилик фазаси дарахтларнинг қишга тайёргарлик даражасини ва совуққа чидамлилигини белгилайди. Хазонрезгиликнинг бошланиши тадқиқ қилинган навларда октябрь ойининг иккинчи ўн кунлигига (12–20 октябрь) тўғри келди. Ёппасига хазонрезгилик октябрь ойининг охирида (25–02 ноябрь) кузатилган бўлса, хазонрезгиликнинг тугаши ноябрь ойининг биринчи ва иккинчи ўн кунликларида (05–14 ноябрь) қайд этилди. «Чернослив самаркандский» ва «Блек Даймонд» навларида баргларнинг кечроқ тўкилиши вегетация давринг нисбатан узунлигидан далолат беради.

Олхўри навларининг ҳосилдорлиги ва биокимёвий-технологик кўрсаткичлари таҳлили шуни кўрсатадики, «Блек Даймонд» нави энг юқори ҳосилдорлик (26,8 т/га) ва йирик мева вазнига (62,5 г) эга. Шу билан бирга, «Чернослив самаркандский» нави 25,2 т/га ҳосилдорлик кўрсатган ҳолда, таркибидаги рекорд даражадаги қуруқ модда (21,4%) ва қанд миқдори (14,1%) билан ажралиб турди. Қайта ишлаш жараёни учун мева таркибидаги данак улуши муҳим технологик параметр ҳисобланади. Энг кам данак улуши «Чернослив самаркандский» (3,6%) ва «Блек Даймонд» (3,9%) навларида қайд этилди, бу эса уларнинг чиқитсиз қайта ишланиш даражаси ва гўштдорлиги юқори эканини тасдиқлайди.

2-жадвал.

Олхўри навларининг ҳосилдорлиги ва биокимёвий-технологик кўрсаткичлари

Нав номи	Ҳосилдорлик (т/га)	Ўртача мева вазни (г)	Данак улуши (%)	Қуруқ модда (%)	Қанд миқдори (%)
Исполинская (назорат)	22.4	54.2	4.8	16.2	10.5
Блек Даймонд	26.8	62.5	3.9	18.5	12.2
Киргизская превосходная	21.0	48.6	5.1	15.8	9.8
Монфор	19.5	42.1	5.4	17.0	11.0
Чернослив самаркандский	25.2	45.0	3.6	21.4	14.1
Ютуқ	23.0	38.4	4.2	19.1	12.8

Олинган натижалар ва фенологик кузатувларнинг умумий таҳлили қайта ишлаш саноати учун маҳсулот етказиб беришни барқарорлаштириш имконини беради. Эртапишар «Блек Даймонд» ва кечпишар «Чернослив самаркандский» навларини биргаликда экиш ва парваришлаш орқали қайта ишлаш корхоналарининг мавсумий хомашё билан таъминланиш давомийлигини 45-50 кунгача узайтириш мумкинлиги исботланди.

© 2026 Worldly Knowledge.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ХУЛОСА

Олиб борилган фенологик ва технологик тадқиқотлар натижасида қайта ишлаш саноати учун танлаб олинган олхўри навларининг иқлим шароитига мослашувчанлиги, куртак бўртиши, гуллаш, мева пишиши ҳамда хазонрезгилик динамикаси тўлиқ асослаб берилди. Тадқиқ этилган навлар орасида «Блек Даймонд» ва «Чернослив самаркандский» навлари ҳам ҳосилдорлик, ҳам биокимёвий сифат кўрсаткичлари бўйича назорат «Исполинская» навидан сезиларли даражада устунлиги аниқланди.

Саноат усулида қоқи ва сукат маҳсулотлари тайёрлаш учун қуруқ моддаси (21,4%) ва қанд миқдори (14,1%) юқори бўлган, шунингдек данак улуши кам (3,6%) «Чернослив самаркандский» ва «Ютуқ» навларини экиш тавсия этилади. Меваларни янгилигича етказиб бериш ва шарбат қайта ишлаш учун эса эртапишар ва йирик мевали (62,5 г) «Блек Даймонд» нави энг мақбул вариант ҳисобланади.

Турли фенологик муддатларда пишадиган ушбу навларни биргаликда парваришлаш қайта ишлаш корхоналарига хомашёни июль ойи охиридан сентябрь ойи бошигача узлуксиз етказиб бериш имконини яратади ва ишлаб чиқариш самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзаев М.М., Кузнецов В.В. Ўзбекистонда мевачилик. – Тошкент: «Фан», 2018. – 248 б.
2. Рибаков А.А., Остроухова С.А. Ўзбекистон мевачилиги. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2016. – 312 б.
3. Бўриев Ҳ.Ч., Ба Used А.М. Мева-сабзавотларни сақлаш ва дастлабки қайта ишлаш технологияси. – Тошкент: «Меҳнат», 2020. – 185 б.
4. Дорохов Б.Л., Протасов П.В. Методика фенологических наблюдений в плодоводстве. – Москва: Колос, 2017. – 120 с.
5. Исломов С.Ё., Назаров Ш.Н. Олхўри навларининг биологик ва технологик хусусиятлари // Агро илм. – Тошкент, 2021. – № 3 (73). – Б. 42-44.
6. Еремин Г.В. Слива: биологические особенности и селекция. – Москва: Сельхозгиз, 2019. – 260 с.
7. Аҳмедов Ж.М., Содиқов Р.А. Мева-селакцион тадқиқотларда фенологик фазаларни баҳолаш // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. – 2022. – № 5. – Б. 28-30.
8. Капцинель М.А. Сортоизучение и агротехника сливы в Средней Азии. – Ташкент: Узбекистан, 2015. – 142 с.
9. Нормуратов У.К. Олхўри меваларини қуритиш технологияси ва нав танлаш // Деҳқончилик ва агротехнологиялар. – 2023. – № 2. – Б. 55-58.
10. Westwood M.N. Temperate-Zone Pomology: Physiology and Culture. – Portland: Timber Press, 2018. – 436 p.

© 2026 Worldly Knowledge.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.